

20 Hukuri 2019

Oditara-Jenerala u kombela varhangeri va mfumo ku “teka goza sweswi” ku yimisa endlekelo ra mivuyelo ro “nyumisa”.

KAPA - Oditara-Jenerala (AG), Kimi Makwetu, namuntlha u kombele varhangeri va mfumo ku teka goza ra xihatla ku yimisa endlekelo ra mivuyelo ro nyumisa, ku vuyisa vutihlamuleri na ku sivela malawulelo yo hamboloka ya timali ta mfumo.

Loko a humesa xiviko xa yena xo angarhela xa 2018-19 xa mfumo wa rixaka na wa swifundzakulu na mavandla ya wona, Makwetu u vula leswaku varhangeri va xipolitiki, vaofisiri va tinkota na valawuri, xikan'we na swivumbeko swa vuangameri “va fanele ku teka goza ra xihatla ku vuyisa vutihlamuleri bya mfumo eka vanhu va Afrika-Dzonga. Leswi swi nga endliwa hi ku teka goza ehenhla ka mivuyelo ya tioditi leta ha ku vaka kona, ku ri karhi ku tirhaniwa hindlela ya kahle na mihambuko yo tivikana (tiMI) leyi kumiweke, na ku tirhisa swilawuri swo sivela ku ttherisela endzhaku ntolovelo wa vurisi lebyi nga naveriwiki ehenhla ka timali ta mfumo”.

Xiviko xa yena – lexi nga na nkongomelo wa *Teka goza sweswi ehenhla vutihlamuleri* – xi paluxa mivuyelo ya oditi yo “nyumisa” ya 2018-19, na “ndzima yo nonoka” eka ntlhanu wa malembeximali lama nga hundza. Makwetu u fambelanisa ku kula loku siveriweke kufika eka mivuyelo ya oditi leyi naveriwaka ngopfungopfu eka lava va rhwexiweke vutihlamuleri bya mafumelo eka ku va va nonoka ku tirhisa, kumbe va honisela ra makumu, swibumabumelo swa oditi leswi swi endliweke hi hofisi ya yena.

Vuxokoxoko lebyintshwa bya xiyimo byo sungula hi matirhiselo ya matimba lama antswisiweke ya AG

I rosungula, xiviko xo angarhela xa Makwetu xi nyika vuxokoxoko lebyintshwa bya xiyimo hi lembe ro sungula ra ku tirhisa matimba lama antswisiweke lama nyikiweke AG hi hundzuluxo wa Nawu wa Oditi ya Vaaki (PAA).

Mihundzuluxo leyi yi sungule ku tirha hi siku ra 1 Dzivamisoko naswona Oditara-Jenerala wa Afrika-Dzonga (AGSA) u sungule ku tirhisa leyi eka 16 wa vaoditiwa lava hlawuriweke. Hofisi ya oditi yi ta tirhisa hindlela leyi tlakukaka na ku va ya xisisematiki mihundzuluxo leyi eka vaoditiwa va le ka swiyenge swa mfumo swinharhu emalembeni lama taka.

Hi ku aneka hi ku katsakanya miphatluko eka mafumelo na mihluleko eka swilawuri swa le ndzeni swa masungulo leswi swi vangeke Palamende hi ku pfumelelana hinkwayo yi vhotela ku hundzuluxa PAA, Makwetu u penda xifaniso xa vafambisi na valawuri lava va hlulekeke hi mpimo lowukulu ku tirhisa nkhangotelo wa oditi na swibumabumelo kusuka ehofisini ya yena.

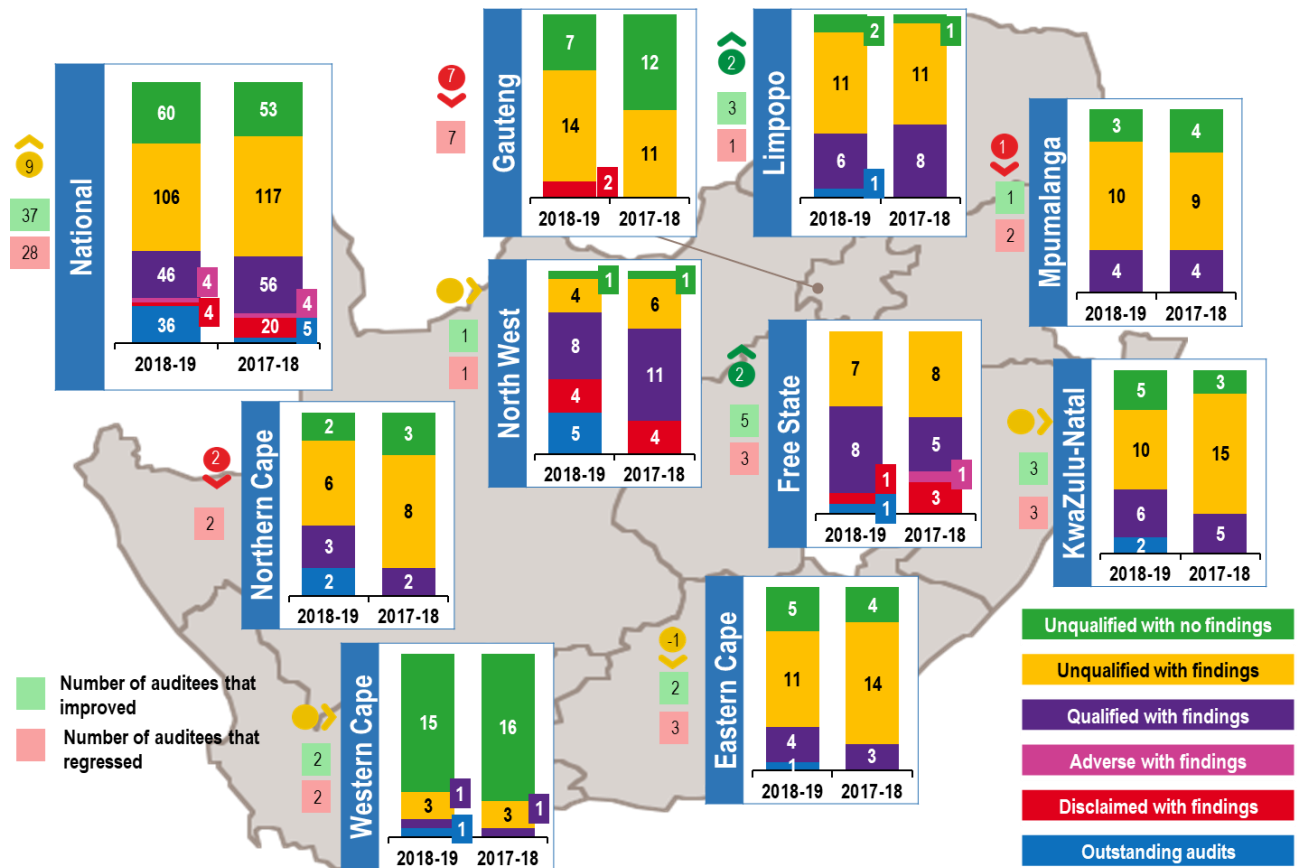
“Swibumabumelo swa hina a swi nga lavi kutlula leswi vaofisiri va tinkota na valawuri a va bohiwa hi xinawu ku swi endla hi milawu leyi nga kona yo tanihi Nawu wa Malawulelo ya Timali ta Vaaki. Hi tshikelerile hi ku vuyelela ntsena magoza ya vutihlamuleri ya masungulo yo tanihi ku kunguhata na ku pimanyeta loku faneleke; ku tumbuluxa swilawuri swa le ndzeni; ku tirhana hindlela ya kahle na mihambuko; ku hlayisa tirhekodo leti faneleke; xikan'we na ku vika hindlela yo tshembeka hi timali na matirhelo,” ku vula Makwetu.

U vula leswaku, valawuri va vurhangerinkulu na swivumbeko swa vuangameri a swi rhangelangi hi xikombiso eka ku veka thoni leyi nga lulama “leswi swi nga ta kotisa vutihlamuleri, nkavuciva na mafumelo”.

A. Mivuyelo ya oditi leyi vonakaka xikan'wekan'we

Xifaniso lexi nga laha hansi xi komba xifaniso xa mivuyelo ya oditi eka mfumo wa rixaka na wa swifundzakulu hinkwaswo:

Audit outcomes across national and provincial government

Exikarhi ka swikumiwakulu swa xona, xiviko xa Makwetu xi paluxa leswi landzelaka:

- Hi ku angarhela, mivuyelo ya oditi yi tlhelele endzhaku kusukela hi 2014-15 ku ri na 80 wa vaoditiwa ntsena lava antswiseke na 91 lava tlheleleke endzhaku. Ko va ntsena 100 (26%) wa vaoditiwa va koteke ku humesa switatimente swa timali swa risima na swiviko swa matirhelo na ku landzelela milawukulu, hikwalaho ka sweswo va kumeke oditi yo basa. Hi 2014-15, 106 wa vaoditiwa va vile na oditi yo basa.
- Ku vile na mitsano yo tivikana eka malawulelo ya timali ya mfumo wa rixaka na wa swifundzakulu loku nga ololoxiwangiki eka ntlhanu wa malembe lama nga hundza

- Rihanyu ra swa timali ra vaoditiwa ri tlhelela endzhaku – ku ri na tindzawulo hi ku kongoma ti ri eku kayakayeni ku ringanisa timali ta tona.
- Matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu ya tshame ya ri ehenhla eka R1, 365 wa tibilyoni.
- Ku vile na nxungeto lowu tumbulukaka wa vumangalelani lebyi tlakukeke na swikoxo ehenhla ka tindzawulo. Kutlula xanharhu xa tindzawulo leti ti vile na swikoxo ehenhla ka tona leswi nga kutlula 10% ta mpimanyeto wa tona wa lembe leri landzelaka.
- Nkayivelo hinkwawo wa R62,06 wa tibilyoni wu byarhiwile hi 31% ta mavandla ya mfumo lama matirhiselo ya wona ya timali ya hundzeke malinhlengeleto ya wona - 90% ta nkayivelo hinkwawo a ti fambelana na Nkwama wa Tinghozi ta le Magondzweni.
- Matirhiselo ya timali lama nga hava mbuyelo na ya ntlangiso ya ye emahlweni ya tlakuka, ku ri na 223 wa vaoditiwa lava lahlekeriweke hi R849 wa timilyoni eka lembe leri hi nga eka rona. Eka nkarhi wa ntlhanu wa malembe, R4,16 wa tibilyoni ta matirhiselo ya timali ya mfumo a ku ri lama nga hava mbuyelo na ya ntlangiso.
- Matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu ya tlakuke kufika eka R62,60 wa tibilyoni kusuka eka R51 wa tibilyoni leti vikiweke n'wexemu.

B. Ku vika hi lembe ro sungula ra ku firhisiwa ka matimba ya AG lama antswisiweke

Loko tindlela ta vutihlamuleri ti ri eku hlulekeni, tanihilaha swi hlamuseriweke hakona laha henhla, PAA leyi hundzuluxiweke yi nyika AG xilerisoximfumo ku vika hi mihambuko yo tivikana (tiMI) leyi kumekeke hi nkarhi wa tioditi, na ku teka goza ro yisa emahlweni loko vaofisiri va tinkota na valawuri va nga firhani hindlela leyi faneleke na tiMI toleto. Mihambuko yo tivikana yi hlamuseriwa tanihi ku nga landzeleriwi ka milawu kwihi kumbe kwihi, kumbe ku tluriwa ka milawu, vumbabva, vukhamba, kumbe ku onhiwa ka vutihlamuleri byo hlayisa

nhundzu ya van'wana leswi kumekeke hi nkarhi wa oditi leyi endliweke ehansi ka Nawu wa Oditi ya Mfumo, leswi swi vangeke kumbe swi tikombaka swi ta vanga ndzahleko wa timali wo tivikana, kumbe ntirhiso wo hamboloka kumbe ndzahleko wa xipfuno xa mfumo xo tivikana, kumbe ku vaviseka ko tivikana eka nhlango wa sekitara ya mfumo kumbe vaaki hi ku angarhela.

AG sweswi yi nga kota ku kongomisa mhaka leyi eka huvo ya mfumo ku lavisisa kumbe ku katsa swibumabumelo eka xiviko xa oditi hi leswi swi faneleke ku endliwa ku tirhana na mhaka leyi. Mihundzuluxo yi ya emahlweni yi nyika matimba ku teka goza ro lulamisa leri bohaka loko swiboho swa yona swi nga tirhisiwi; naswona, eka swiyimo laha goza ro lulamisa ri nga tirhisiwiki, hofisi ya oditi sweswi yi nga kota ku nyika xitifikheti xa xikweleti ku endlela leswaku mali leyi lahlekeke yi kota ku vuyisiwa kusuka eka muofisiri wa tinkota kumbe valawuri.

Endlelo ro kuma mihambuko yo khomeka eka tioditi ta 2018-19

MI swi vula vumbabva kumbe vukhamba, kumbe ku onhiwa ka vutihlamuleri byo hlayisa nhundzu ya van'wana kumbe ku nga landzeleriwi ka milawu - kumbe ku tluriwa ka milawu leswi swi nga vangaka ndzahleko wo tivikana, kumbe ntirhiso wo hamboloka kumbe ndzahleko wa xipfuno xa mfumo xo tivikana, kumbe ku vaviseka ko tivikana eka nhlango wa sekitara ya mfumo kumbe vaaki hi ku angarhela.

Eka tioditi ta 2018-19, 16 wa vaoditiwa va mfumo wa rixaka na wa swifundzakulu va kumekile ku va ku tirhisiwa endlelo ra MI. Makwetu u vula leswaku vaoditiwa va hlawuriwile hi ku ya mivuyelo ya vona ya oditi na matimu ya vona ya ku va byarhile matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu.

Tioditara a ti hetile 12 wa tioditi leti hi siku ra xiviko lexi. Makwetu u nyike mbangu eka leswi hi ku hlamusela leswaku nkarhi wo tsongahala kusuka 1 Dzivamisoko 2019 – loko mihundzuluxo ya PAA yi sungule ku tirha – kufikela eka ku hetisiwa ka tioditi leti, mpfilungano wa tin'wana ta timhaka leti hofisi ya yena yi tirhaneke na tona, na nkarhi lowu yi wu nyikeke vaofisiri va tinkota ku angula eka tiMI leti kumekeke, swi khumbe vuswikoti bya vona bya ku hetisisa vunyingi bya tioditi leti hi kwalomu ka 31 Mawuwani.

Ku hambana exikarhi ka hambuko wo tivikana na matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu

Tafula leri nga laha hansi ri hlamusela ku hambana exikarhi ka MI na matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu:

Matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu	Hambuko lowu hambanaka na milawu
Matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu i matirhiselo ya timali hinkwawo laha ku veke na ku nga landzeleriwi ka milawu eka phurosese leyi lulamiselaka hakelo. Tanihi xikombiso, loko phurosese ya maxavelo ya tinhundzu na vukorhokeri ya ku nyikiwa ka kontiraka yo aka yi nga landzelelangi milawu hi malawutelo ya nkholuko wa tinhundzu na vukorhokeri, tihakelo hinkwato eka nwatikontiraka ti ta va ti ri matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu. Loko matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu ya kumeka, muofisiri wa tinkota kumbe mulawuri u laveka ku endla vulavisisi ku kumisisa nhlohlotelo hi ku langutisisa loko ku nga landzeleriwangi ka milawu swi nga vangangi ndzahleko wa timali, loko ku nga vangani na vumbabva lebyi khumbekeke, na loko ofixiyali yi nga fanelangi ku endliwa yi tihlamulela. Loko ku nga vangani na ndzahleko kumbe vumbabva, matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu endzhaku ka loko goza ro tshinya leri faneleke ri tekiwile.	Tanihleswi swi nga xiswona eka matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu, MI yi tlhela yi tumbuluka eka ku nga landzeleriwi ka milawu, kambe ya na ntirho wo anama swinene naswona ya nga tirhisiwa eka vumbabva, vukhamba na ku onhiwa ka vutihlamuleri byo hlayisa nhundzu ya van'wana (leswi swi vulaka leswaku ofixiyali a yi endlangi leswi milawu yi swi koxaka na/kumbe a yi firhangi hindlela leyi vuyerisaka muoditiwa). Ku hambana lokukulu lokun'wana hi leswaku ku va ku nga landzeleriwi ka milawu kwihi kumbe kwihi ku tekiwa tanihi MI, ku fanele se ku ri na xikombo xa leswaku ku nga landzeleriwi ka milawu ku vile kona, kumbe ku tikomba ku ta va ku vangile, nhlohlotelo wo tivikana, hi xivumbeko xa ndzahleko wa timali wo tivikana, matirhiselo yo hamboloka, kumbe ndzahleko wa xipfuno xa mfumo xo tivikana, kumbe ku vaviseka ko tivikana eka nhlanganano wa sekitara ya mfumo kumbe vaaki hi ku angarhela.

Mivuyelo ya feyisi yo sungula eka ntirhiso wa hambuko wo tivikana

Xiviko xa AG xi paluxa leswaku ntsengo hinkwawo wa 28 wa tiMI ti kumekile eka nhungu wa vaoditiwa, leswi swi vangeke ndzahleko wa timali wa R2,81 wa tibilyoni. Ehenhla ka ntsengo lowu, R2,51 wa tibilyoni ta tiveka tanihi muofisiri wa tinkota kumbe mulawuri a hlayeleke ndzahleko lowu, naswona nsalo i nkumbetelo wa ndzahleko.

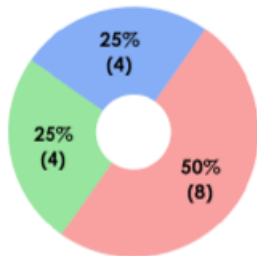
Ehenhla ka ndzahleko lowu tivekaka, R2,2 wa tibilyoni i mali leyi languteriweke ku lahleka hikwalaho ka mihambuko eka ku xaviwa ka switimela hi Ejensi ya Switimela swa Vakhandziyi ya Afrika-Dzonga.

TiMI to tala (10) ti kumekile eka ndzawulo ya matshamelo ya vanhu eFree State, ti landzeleriwa hi Ejensi ya Switimela swa Vakhandziyi ya Afrika-Dzonga (9).

Tigirafu leti nga laha hansi ti katsakanya mivuyelo ya ntirhiso wa tiMI ya feyisi ya 1:

Mbuyelo wo angarhela

28 wa tiMI ti kumekile
 Ndzahleko wa timali wa **R2,81** wa tibilyoni
 (**R2,51** wa tibilyoni leyi tivekaka na **R0,3** wa tibilyoni leyi kumbeteriwaka)

Ku tirhana na tiMI

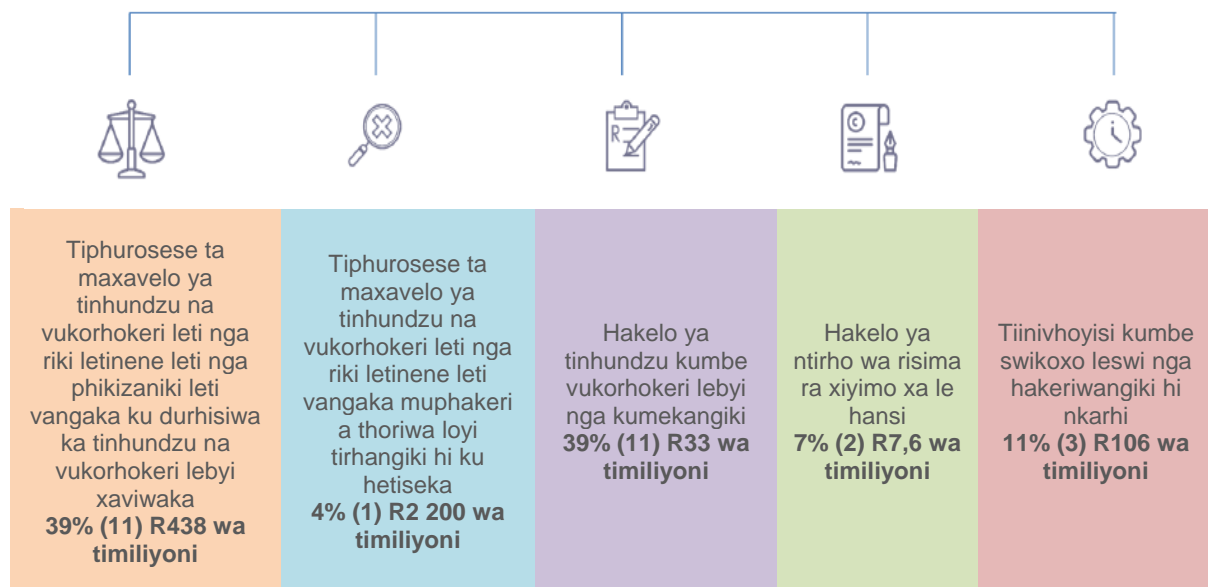
25 (89%) - Muofisiri wa tinkota/mulawuri u teka goza leri faneleke
2 (7%) - Swibumabumelo leswi katsiweke eka xiviko xa oditi
1 (4%) - MI leyi vuriweke eka huvo ya mfumo

Vaoditiwa lava kumekeke eka feyisi ya 1	Xiyimo	TiMI leti kumekeke
Matshamelo ya Vanhu (FS)		10
Ejensi ya Switimela swa Vakhandziyi ya Afrika-Dzonga		9
Ndzawulo ya mati na Nkululo		2
Rihanyu (GP)		2
Rihanyu (NC)		2
Rihanyu (KZN)		1
Ndzawulo ya Dyondzo ya Masungulo		1
Dyondzo (LP)		1
Ndzawulo ya Vukorhokeri bya Makhotso		0
Ndzawulo ya Vusirheleri		0
Dyondzo (EC)		0
Rihanyu (MP)		0
Vandla ra Bindzu ra Mati		
Vuhlayiseki bya Miganga na Malawulelo ya Vutleketli (NW)		
Ndzawulo ya Mafumelo ya Ntirhisano		
Xithekiniki xa SAA		

■ Tioditi leti hetuweke- Ku hava tiMI leti kumekeke
 ■ Tioditi leti hetuweke – TiMI leti kumekeke
■ Tioditi leta ha saleleke endzhaku hi 15 Nhlangua 2019

Girafu leyi laha hansi yi longoloxela muxaka wa tiMI leti kumekeke hi nkarhi wa feyisi leyi:

Muxaka wa mihambuko yo tivikana

Xana ku humelela yini hi mihambuko yo tivikana leyi kumekeke?

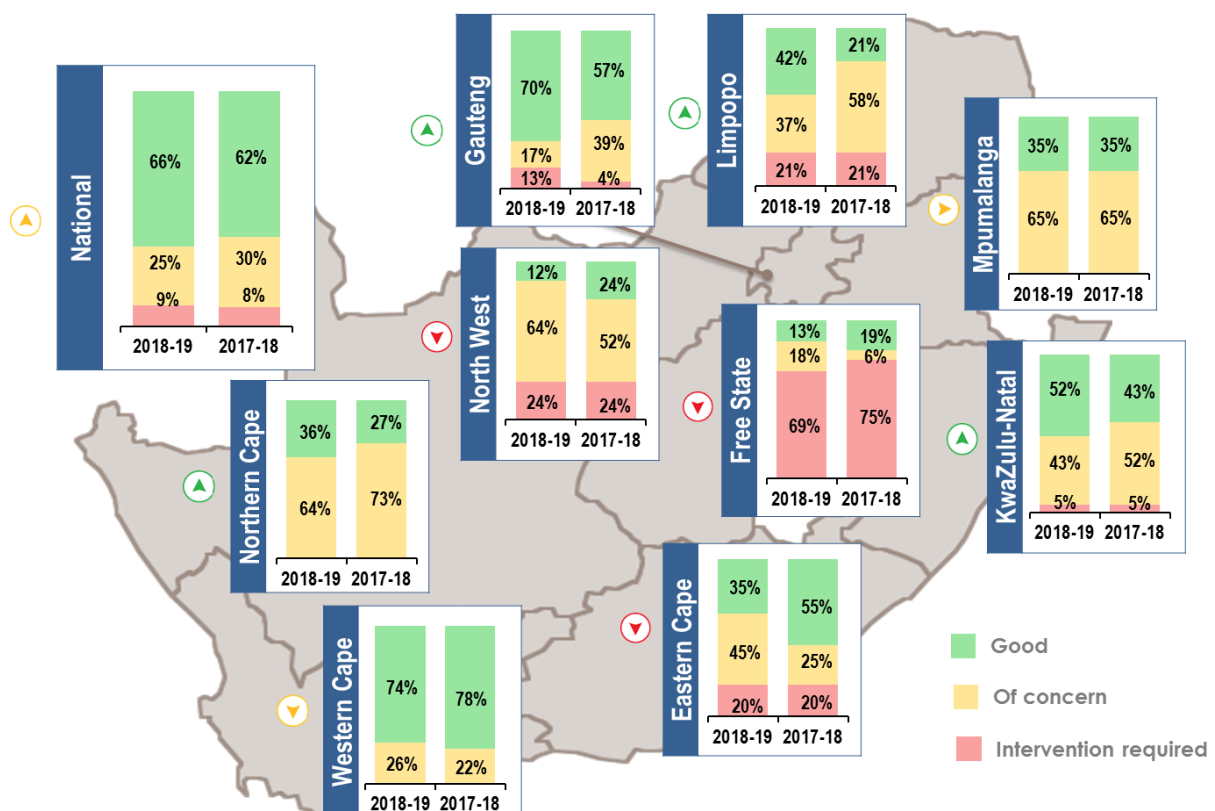
MI yi ololoxiwa hi vutalo loko:

- i. ndzahleko (kumbe milahleko leyi yaka emahlweni) yi siveriwa na/kumbe milahleko yihi kumbe yihi leyi byarhiweke yi vuyisiwile kumbe magoza lama nga kotekaka hinkwawo ya tekiwile ku vuyisa milahleko leyi; na
- ii. magoza lama faneleke ya tekiwile ehenhla ka munhu kumbe vandla leri nga na vutihlamuleri bya ndzahleko lowu.

TiMI na ndzima leyi khatsiweke eka ku ti ololoxa swi vikiwile eka xiviko xa oditi xa muoditiwa na le ka swiviko swo angarhela kufikela loko swi ololoxiwile hi vutalo ku endla leswaku ku va na vutihlamuleri na vuangameri.

C. Rihanyu ra swa timali ra vaoditiwa

Girafu leyi nga laha hansi yi komba mifambafambo ya xiyimo xa timali ta rixaka na ta swifundzakulu:

Rihanyu ra timali ra vaoditiwa eka swifundzakulu swo tala ri nga va ri antswile kumbe ri tshama ri nga cincangi, ku ri na Kapa-Vuhumadyambu, Free State na N'walungu-Vupeladyambu ti ri karhi ti komba ku tlhelela endzhaku. Ku na nhlayo yo tivikana ya vaoditiwa eFree State lava dingaka nkongomiso wa miehleketo wa xihatla.

Rihanyu ra swa timali ra tindzawulo ri kombe ku tlhelelanyana endzhaku hindlela leyi yaka emahlweni hi 2018-19 – ku ya emahlweni ka mfambo lowu kongomeke ehansi kusukela hi 2014-15. Tindzawulo leti nga na xiyimo xa rihanyu ra timali ti yimela ntsena 15% ta mpimanyeto wa matirhiselo ya timali wa ndzawulo.

Leswi katsiweke eka 57 wa tindzawulo leti nga na xiyimo xa rihanyu ra timali lexinene eka lembe leri hi nga eka rona, i 26 wa tindzawulo leti ti koteke ku hlayisa xiyimo xa tona xa rihanyu ra timali lexinene kusuka eka lembe leri nga hundza na loko ku fananisiwa na 2014-15. Tindzawulo leti ti kumeka hi vunyingi eGauteng (nhungu), Kapa-Vupeladyambu (ntlhanu) na mfumo wa rixaka (ntlhanu).

Hi ku angarhela, 13 ehenhla ka 15 wa tindzawulo leti hi ti kumeke ti ri karhi ti lava mphalalo wa xihatla ti paluxe eka switatimente swa tona swa timali leswaku ti nga ha va ti nga koti ku ya emahlweni ti tirha

D. Mitlakuko ya matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu

Matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu ya tlakuke kufika eka R62,60 wa tibilyoni kusuka eka R51 wa tibilyoni leti vikiweke n'wexemu. Ntsengo lowu wu katsa matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu laha AGSA yi heteke tioditi endzhaku ka siku ro hetelela ra xiviko lexi (R19,76 wa tibilyoni).

I swa nkoka ku lemuka leswaku ntsengo lowu wu nga hava ehenhla swinene, tanihileswi 34% ta vaoditiwa va andlaleke tirhekodo na switatimente swa timali hindlela yo hoxeka hikuva ntsengo lowu paluxiweke a wu nga hetisekangi naswona/kumbe va paluxile leswaku va vile matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu kambe ntsengo hi vutalo a wu nga tiveki. Hi ku engetela, AG yi lemuka, "a hi kotangi ku odita R2,33 wa tibilyoni ta nkoka wa tikontiraka hikwalaho ka vuxokoxoko lebyi kayivelaka kumbe lebyi nga hetisekangiki".

E. Matirhiselo ya timali lama pimanyeteriwangiki ya hunguteka

Makwetu u vule leswaku a swi tiyisa nhlana ku vika leswaku matirhiselo ya timali lama nga pimanyeteriwangiki ya hungutekile hi 23% kusuka eka lembe leri nga hundza, kambe u vule leswaku ntlakuko eka tindzawulo to hlayanyana leti veke na muxaka lowu wa matirhiselo ya timali wu tshama wa ha vilerisa.

Mune eka 18 wa tindzawulo leti ti veke na matirhiselo ya timali lama nga pimanyeteriwangiki eka lembe leri hi nga eka rona, na tona ti vile na muxaka lowu wa matirhiselo ya timali eka malembe manharhu lama nga hundza. Tindzawulo timbirhi eFree State, ku nga Dyondzo na Maphorisa, Magondzo na Vutleketli, ti vile na muxaka lowu wa matirhiselo ya timali eka malembe manharhu lama nga hundza.

AG yi vule leswaku ntlakuko eka matirhelo ya timali lama nga pimanyeteriwangiki ya le henhla “ya penda xifaniso xa tindzawulo leti ti nga kotiki ku tirha endzeni ka mipimanyeto ya tona - leswi swi vangaka mikayivelo na ku tirhisiwa ka timali leti nga riki kona”. Eka ntsengo hinkwawo, 108 wa tindzawulo (74%) hindlela ya xithekiniki ti vile na timali leti nga ringanelangiki ku tshamisekisa swikweleti hinkwaswo leswi swi veke kona hi ku hela ka lembe loko swihakeleriwa leswi nga hakeriwangiki hi ku hela ka lembe na swona swi tekeriwile enhlokweni. Leswi swi vula leswaku tindzawulo leti ti sungule lembeximali ra 2018-19 ku ri na xiphemu xa mpimanyeto wa tona xi tirhisiwile nkarhi wu nga si fika hi ntiyiso.

F. Matirhiselo ya timali lama nga hava mbuyelo na lama a ya ta va ya papalatiwile loko a ku landzeleriwile milawu

Nhlayo ya vaoditiwa lava nga na matirhiselo ya timali lama nga hava mbuyelo na ya ntlangiso yi tshame ya ri tano eka lembe leri nga hundza. Ntsengo hinkwawo wa 184 wa vaoditiwa va vile na matirhiselo ya timali lama nga hava mbuyelo na ya ntlangiso havumbirhi bya nan'waka na n'wexemu, 158 ya vona va vile na matirhiselo yalawo ya timali eka malembe manharhu lama nga hundza.

Makwetu u tsundzuxile leswaku, “mfumo wu nge swi koti ku lahlekeriwa hi mali hikwalaho ka ku tekiwa ka swiboho ka xiyimo xa le hansi, vusopfa kumbe ku tlangisiwa ka swipfuno; hambiswiritano, hi ya emahlweni hi vona ntlakuko eka matirhiselo ya timali lama nga hava mbuyelo na ya ntlangiso. Matirhiselo lama, lama hi ntiyiso ku nga mali leyi lahlekaka, ya tlakukile hi 7% kusuka eka lembe leri nga hundza. Ntlakuko lowo angarhela hakanyingi a wu ri hikwalaho ka ndzahleko wa R110 ra timiliyoni hi Ndzawulo ya Eneji ya Rixaka na R101 wa timiliyoni hi Ndzawulo ya Rihanyu ya Free State. Milahleko leyi yi fambelana na tihakelo ta vuhlayisi to engetela eka tizigara ta tihitara ta mati to tirha hi dyambu leti endliweke na ku hlayisiwa hi vaphakeri ku hundza nkarhi wo vuhlayisi lowu twananiweke na ntirho wo lulamisa lowu endliweke eka tiphurojeke ta swimakiwakulu, hi ku hambana ka tona.

G. Mavandla lama nga ehansi ka vun'wini bya mfumo ya lava nkongomiso wa miehleketo wa xihatla

Xiviko xa AG xi komba leswaku mivuyelo ya mavandla lama nga ehansi ka vun'wini bya mfumo (tiSOE) lama oditiweke yi ye emahlweni yi tlhelela endzhaku kusuka lembe leri nga hundza. Ku hava na yin'we ya tiSOE leti yi koteke ku kuma nhlahluvo wa oditi yo basa, ku ri na Hofisi ya Poso ya Afrika-Dzonga yi ri karhi tlhelela endzhaku eka nhlahluvo wa oditi lowu kombisaka leswaku tirhekodo na switatimente swa timali swi andlariwile hindlela yo hoxeka na Bangi ya Nhluvukiso ya le Dzongeni wa Afrika yi ri karhi yi tlhelela endzhaku kusuka eka oditi yo basa hi 2017-18 ku ya eka nhlahluvo lowu kombisaka leswaku tirhekodo na switatimente swa timali swi andlariwile hindlela leyinene.

Tioditi ta tiSOE to hlayanyana a ti nga hetiwangi hi kwalomu ka siku ra hetelela ra 30 Ndzati. Hambiswiritano, AG yi vika leswaku “xiyimo lexi xi antswilenyana loko ku fananisiwa na nkarhi lowu n'wexemu”. U vula leswaku ku hlwela loku a swi ri ngopfungopfu “hikwalaho ka switatimente swa timali na tioditi leti hlwerisiweke hikwalaho ka vaoditiwa lava a va ri eku kayakayeni ku kombisa leswaku a ti ri mabindzu lama kotaka ku endla mpindzulo”.

Rihanyu ra swa timali eka tiSOE ri “tshamile ehansi ka ntshikelelo wo tivikana”. U vule leswaku a ku ri na ku kanakana ko tivikana hi mayelana na loko tin'wana ta tiSOE ti nga kota ku ya emahlweni na mitirho ya tona mikarhi leyi taka ku ri hava mpfuneto wa swa timali. Ku vile na mitsano eka tiphurosese to vika ta matirhelo na ntlakuko eka ku nga landzeleriwi ka milawu eka 14 wa tiSOE na mabindzutsongo ya tona yo tivikana lama oditiweke hi AGSA. Mavandla lama ya tlhele ya paluxa R1,4 wa tibiliyoni eka matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu, kambe ntsengo lowu wu nga va wu ri ehenhla tanihileswi tiSOE ta mune - Denel, Nhlangoano wa Vuhaxi wa Afrika-Dzonga, South African Express Airways na Khamphani ya Swihlahla ya Afrika-Dzonga – ti andlaleke tirhekodo na switatimente swa timali hindlela yo hoxeka eka vuhetiseki bya mpaluxo wa matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu.

Matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu ya tiSOE leti AGSA yi nga ti oditangiki ti fikile eka ntsengo wa R57 wa tibiliyoni, leti katseke R49,9 wa tibiliyoni eka Transnet na R6,6 wa tibiliyoni eka Eskom.

Xiviko lexi xi kombisa ntiyiso wa leswaku 10 ra tindzawulo leti nga na vutihlamuleri bya ku angamela tiSOE a ti ri hava maendlelo ya vuangameri yo fanana naswona vuningi bya tona a ti kunguhatelangi hi ku ringanela ntirho wa vuangameri na ku vika hi wona eka swiviko swa tona swa matirhelo.

“Tanihi hofisi ya oditi, hi bumabumela leswaku tiSOE ti lawuriwa hi ku tshamisekisa vurhangeri bya tona lebyi nyikiweke ntirho wa ku tirhisa makungu ya matirhelo lama endleriweke ku antswisa mafambelo ya xiqhinga na swilawuri swa le ndzeni swa tiSOE. Lava va nyikiweke ntirho wa vuangameri bya tiSOE va fanele ku veka vutihlamuleri lebyi nga erivaleni ku kambela hi mikarhi matirhelo ya xiviri ya tiSOE ehenhla ka mipakaniso ya matirhelo leyi rchangeke yi vekiwa na ku firhisa switandzhaku loko mipakaniso yaleyo yi nga fikeleriwi,” ku khongotela Makwetu.

H. AG yi kombela ku tekiwa ka goza ku antswisa mivuyelo ya oditi ya swifundzakulu

AG yi komberile vurhangeri bya swifundzakulu na tihuvo to endla milawu ta swifundzakulu ku kongomisa miehleketo ku antswisa mivuyelo ya oditi eka swifundzakulu.

Kapa-Vupeladyambu yi ya emahlweni yi humesa mivuyelo ya kahle

Kapa-Vupeladyambu yi ye emahlweni yi humesa mivuyelo ya kahle yi ri na 79% ta tioditi to basa na hambuko wa le hansihansi xikan'we na matirhiselo ya timali lama nga hava mbuyelo na ya ntlangiso. Eka 74%, xifundzakulu lexi xi tlhele xi va na nhlayo ya le henhlahenhla ya vaoditiwa lava nga na xiyimo xa rihanyu ra swa timali lerinene naswona a ku ri hava vaoditiwa lava nga na matirhiselo ya timali lama nga pimanyeteriwangiki. Makwetu u vula leswaku eka ntlhanu wa malembe, “ku vile na pheteni yo tiya na ku va yo fanana ya mivuyelo ya oditi leyinene” eka xifundzakulu lexi. U vula leswaku leswi swi nga fambelanisiwa na vurhangeri bya xifundzakulu na vaofisiri va tinkota na valawuri “lava byalaka ntolovelo wa vutihlamuleri na mafumelo lamanene”.

Mivuyelo ya KwaZulu-Natal yi tshame yi nga cincangi

Hi ku angarhela, mivuyelo eKwaZulu-Natal yi tshame yi nga cincangi ku ri na vaoditiwa vanharhu lava antswiseke na vanharhu lava tlheleleke endzhaku – sweswi ku na ntlhanu wa tioditi to basa leswi hambanaka na tinharhu eka lembe ri nga hundza. AG yi lemuke leswaku ku na maendlekelo lama vuyelelaka eka xifundzakulu lexi, kambe yi vule leswaku “matshalatshala lamakulu ya laveka ku tisa mivuyelo yo tiya”.

Eka R12,4 wa tibilyoni, matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu ya xifundzakulu lexi ya le henhlahenhla eka swifundzakulu hinkwaswo na le henhla ka lamaya ya mfumo wa rixaka. Nsalo wa xona wo pfala wa R41,9 wa tibilyoni wu tlhela wu va henhlahenhla eka swifundzakulu hinkwaswo – leswi hambiloko ku ri na swibumabumelo leswi yaka emahlweni swa AGSA eka vurhangeri ku teka magoza ku papalata ntirhiso wo hamboloka wa milawu ya malawulelo ya nkholuko wa tinhundzu na vukorhokeri.

Mivuyelo ya Kapa-Vuhumadyambu yi yile emahlweni; matshalatshala lamakulu ya laveka ku kuma vuyisekamahlweni

Mivuyelo ya oditi ya Kapa-Vuhumadyambu yi yile emahlweni kusukela hi 2014-15, kambe matshalatshala lamakulu ya laveka ku kuma vuyisekamahlweni. Mivuyelo ya oditi ya xifundzakulu lexi yi tlhelelenyana endzhaku hi 2018-19. AG yi vula leswi hikwalaho ka “mafambelo yo nonoka ya ku tirhana na swivangelokulu swa swikumiwa leswi hi swi boxaka lembe rin'wana na rin'wana hambiloko ku ri na vutiboheleri kusuka eka vaofisiri va tinkota na valawuri”.

U vule leswaku ntolovelo wa ku nga landzeleriwi ka milawu - ngopfungopfu eka xiyenge xa malawulelo ya nkholuko wa tindhundzu na vukorhokeri – wu ye emahlweni hikwalaho ka nkondzelelo wa vurhangeri wa mihambuko kusuka eka swilaveko swa milawu. “Nakambe hi boxe swivilelo swa hina hi mayelana na rihanyu ra swa timali ra vaoditiwa eka xifundzakulu lexi – ngopfungopfu vutiboheleri hi tindzawulo na swikoxo ehenhla ka tindzawulo – leswi swi nga vaka na vuswikoti bya ku va na nhlohotelo wo hamboloka eka timali ta xifundzakulu.”

Mivuyelo leyi antswisiweke ya Limpopo yi tiyisa nhlana; ntirho wo tala wa dingeka ku yisa leswi emahlweni

Antswiso eka mivuyelo ya oditi ya Limpopo (vaoditiwa vanharhu va antswisile kasi un'we u tlhelele ndzhaku) i endlekelo leri tiyisaka nhlana, “kambe ntirho wo tala wu dinga ku endliwa hi nga si vula leswaku antswiso lowu wa yiseka emahlweni”, ku vula AG. U vula leswaku ku humelerisa ku cinca loku yisekaka emahlweni, mpfumaleko wa matikhomelo eka swilawuri wu dinga ku tirhaniwa na wona naswona vutiboheleri byo tiya byi fanele ku endliwa ku humelerisa switandzhaku.

Matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu ya xifundzakulu lexi ya tlakuke kufika ehenhlanyana ka R2 wa tibilyoni hikwalaho ka ku nga landzeleriwi loku andzeke ka milawu ya malawulelo ya nkholuko wa tindhundzu na vukorhokeri, “leswi a swi phameriwa hi ku honisa loku nga erivaleni ka milawu naswona tiofixiyali ti nga endliwa ti tihlamulela eka mihambuko leyi”.

Mivuyelo ya Mpumalanga yi tlhelele endzhaku

Mivuyelelo ya oditi ya Mpumalanga yi tlhelele endzhaku ka antswiso n'wexemu. Xiviko xa AG xi paluxa leswaku mivuyelo ya xifundzakulu lexi a yi cincacınca eka ntlhanu wa malembe lama nga hundza – laha vaoditiwa va nga hlayisangiki mivuyelo ya vona. Leswi swi ngopfungopfu hikwalaho ka nhluleko wa ku endla swilawuri swa le ndzeni swo tiya swi va swa nhlango, leswi hi tlhelo lerin'wana swi vangeke mivangu ya swilawuri swa le ndzeni leswi nga tshamisekangiki.

Makwetu u vula leswaku mivuyelo ya oditi ya Mpumalanga “yi fanele ku xiyiwa swinene ku vona loko vurhangeri byi nga ololoxa hindlela ya kahle swikoweto swo tsundzuxa leswi hi swi vikeke”.

Endzhaku ka malembe ya ku kuma 100% ta tioditi ta tirhekodo na switatimente swa timali leswi andlariweke hindlela leyinene, mivuyelo ya Gauteng yi komba endlekelo ro vilerisa

Makwetu u vula leswaku hofisi ya yena yi lemukile endlekelo ro vilerisa leri tumbulukaka eka mivuyelo ya oditi eGauteng. Endzhaku ka ku kuma 100% ta mihlahluvo ya oditi leyi kombisaka leswaku tirhekodo na switatimente swa timali swi andlariwile hindlela leyinene, vambirhi va vaoditiwa va xifundzakulu lexi va kume mihlahluvo leyi oditara a nga nyikiki vonelo. Tioditi to basa ti hungutekile kusuka eka 12 kufika eka nkombo. Matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu ya tlakukile naswona hofisi ya yena yi tlhele yi vika mikayivelo eka malawulelo na mphakelo wa tiphurojekekulu eka xifundzakulu lexi. “Vaofisiri va tinkota na valawuri a va angulangi hi nkarhi eka swikumiwa leswi hi swi bohiweke emalembeni lama nga hundza, ngopfungopfu eka xidingo xa ku tiyisa tiphurosese ta malawulelo ya nkholuko wa tinhundzu na vukorhokeri na ku vika hi matirhelo.”

“Hi tiyisiwile nhlana hi thoni leyi vekiweke hi phurimiya loko ku vulavurisaniwile hi mivuyelo. Magoza yo tiya se ya le ku tekiweni ku nyika nkongomiso wa miehleketo eka timhaka leti boxiweke eka oditi.”

Mivuyelo ya oditi ya Kapa-N'walungu yi tlhelele endzhaku hindlela leyi yaka emahlweni

Tanihileswi a swi ri xiswona eka lembe leri nga hundza, Kapa-N'walungu a yi endla magoza yo tivikana ku antswisa mivuyelo ya yona ya oditi. Mivuyelo ya oditi yi tlhelele endzhaku – yi tsarise ku tlhelele endzhaku kumbirhi naswona ku hava miantswiso – tanihileswi a swi ri xiswona eka lembe leri nga hundza.

Vurhangeri bya xifundzakulu lexi byi tshame byi ri karhi byi nonoka ku tirhana na swikombelo swa hofisi ya oditi swa swilawuri leswi antswisiweke na switandzhaku eka mihambuko na matirhelo ya xiyimo xa le hansi. AG yi vula leswaku vurhangeri bya xifundzakulu lexi byi endle vutiboheleri byo tala eka nkarhi lowu nga hundza kambe nhlohlotelo a wu ri wutsongo, tanihileswi switsongo swi endliweke ku tirhisa na ku veka leswi tihlo.

Mivuyelo ya Free State yi antswile hi ku angarhela kambe vutihlamuleri byi tshama bya ha ri xivileriso

Loko mivuyelo ya oditi yi antswile hi ku angarhela eFree State – ntlhanu wa miantswiso na ku tlhelele endzhaku kunharhu – naswona a ku ri na “matshalatshala yo vonaka eka ku hunguta mihlahluvo leyi oditara yi nga nyikiki vonelo na leyi tirhekodo na switatimente swi andlariweke hindlela leyi hambanaka na milawu ya tinkota, vutihlamuleri byo angarhela eFree State bya ha ri xivileriso,” ku vula AG.

I xifundzakulu xi ri xoxe lexi xi nga hava oditi yo basa naswona rihanyu ra xona ra timali ri le ka xiyimo xo biha swinene xi ri na 69% ta vaoditiwa lava va lavaka mphalalo wa xihatla. Xi tlhela xi va na matirhiselo ya timali lama nga pimanyeteriwangiki xikan'we na lama nga hava mbuyelo na ya ntlangiso ya le henhlahenhla eka swifundzakulu hinkwaswo.

“Ntolovelo wa ku va hava switandzhaku wu kona, naswona vurhangeri bya xipolitiki bya khumbeka eka ku tekiwa ka swiboho eka vaoditiwa van'wana. Ku honisa loku yaka emahlweni ka tiphurosese ta maxavelo ya tinhundzu na vukorhokeri ku vange matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu eka vaoditiwa hinkwavo naswona swi vangile mbangu lowu nga sirhelelekangiki eka ntirhiso wo hamboloka wa timali ta mfumo. Mivuyelo ya hina yi paluxe nkunguhato, malawulelo na vulanguteri bya xiyimo xa le hansi bya

swimakiwakulu na tiphurojeke tin'wana. Ku hetywa ka tiphurojeke leti hakanyingi swi hlwerisiwile, leswi vangeke risima ra ntirho lowu vevukiseke ntikelo na tihakelo ta tiphurojeke ku va ti hundzisiwa. Leswi swi vile na nhlohotelo wo hamboloka eka mphakelo wa vukorhokeri, tanihileswi timali a ti nga tirhisiwi mikarhi hinkwayo hindlela ya kahle na ku va leyi nga tlangisiki swipfuno ku nyika vukorhokeri lebyi yisekaka emahlweni."

N'walungu-Vupeladyambu yi lava matshalatshala lamakulu na nkongomiso ku hundzuluxa mivuyelo ya oditi

Phurimiya u rhangerile hi xikombiso eka ku veka thoni ya vutihlamuleri eka xifundzakulu lexi naswona leswi swi amukeriwile hi swirho swa khanselekulu. Swi vange ku yima ka mivuyelo ya oditi ya xiyimo xa le hansi yo angarhela rosungula eka mune wa malembe. Leswi i xikombo xa ku cinca, leswi swi lavaka matshalatshala lamakulu na nkongomiso kusuka eka vurhangeri bya xipolitiki lebyintshwa ku cinca mivuyelo ya oditi.

Endzhaku ka mphalalo hi xipano xa ntirho xa le xikarhi ka tindzawulo ku veka ntlhanu wa tindzawulo ehansi ka mafambiselo hi nkarhi wa Mawuwani 2018, miantswiso yo karhi leyi nga eka mbangu wa swilawuri wa tindzawulo yi lemukiwile, naswona leswi swi fanele ku yisiwa emahlweni na ku vuyeleriwa eka xifundzakulu lexi. Endlekelo lero tiyisa nhlana na matshalatshala a swi nga tivikani ku ringanela ku kota ku va na nhlohotelo eka mivuyelo yo angarhela ya oditi ya xifundzakulu lexi.

Matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu ya tshame ya ri ehenhla eka R3,2 wa tibilyoni naswona nsalo wo pfala a wu ri wun'wana wa le henhlahenhla wa swifundzakulu eka R18,8 wa tibilyoni.

"Hi khutaza vurhangeri bya xipolitiki lebyintshwa swin'we na xipanu xa ntirho xa le xikarhi ka tindzawulo ku ya emahlweni va veka thoni leyi nga lulama ya vutihlamuleri na switandzhaku, ku katsa na matshalatshala ya ku vuyisa hi vuntshwa mafumelo eka xifundzakulu lexi."

I. Magoza yo sivela lama lavekaka ku antswisa tisisiteme ta mafumelo

Ku sivela switatimente swa timali na swiviko swa matirhelo swa risima ra xiyimo xa le hansi, na ku nga landzeleriwi ka milawu na tIMI swi tirha kahle kutlula ku va ku fanele ku tirhaniwa na switandzhaku leswi fambelanaka na swona. Endlelo ra vurindzamhangu leri ri kongomisiweke eka ku kuma mixungeto na ku kuma ntiyisiso kusuka eka vaofisiri va tinkota na valawuri leswaku mixungeto leyi yi le ku hungutiweni hi ku tirhisa swilawuri swo sivela swi ta va na nhlohotelo lowunene eka mbangu wa swilawuri wa vaoditiwa.

Ku vula Makwetu: "Hungu ra mina emalembeni lamo tala ri vile leswaku mbangu wa swilawuri swo tiya na tiphurosese i swa nkoka eka ku fikelela swikongomelo swa xiqhinga, ku tirhana na mixungeto, ku tiyisisa leswaku ku landzeleriwa milawu, na ku lawula timali ta mfumo ku vuyerisa vaakatiko. Ndza amukela leswaku swi teka nkarhi ngenisa eka nhlango swilawuri swo sivela leswinene, ngopfungopfu eka mivangu leyikulu na ku va yo pfilungana, kambe vaofisiri va tinkota na valawuri va dinga ku aka mihlangano ya vona eka ku humelerisa leswi hi mukhuva lowu nga na xikongomelo."

Xiyimo xa le lembeni xa mikambisiso ya tirhekodo lexi AGSA yi xi endlaka na ku tirhana na xona na vaofisiri va tinkota na valawuri xi nyika sisiteme yo tsundzuxa ka ha ri ekusunguleni laha vaofisiri va tinkota na valawuri va tivisiwaka hi timhaka leti ti nga na vuswikoti bya ku vanga mivuyelo ya oditi leyi nga naveriwiki.

Swiviko na ku nyikiwa ka vuxokoxoko ka AGSA swi ta va xihlovo lexinene xa vuxokoxoko eka mhaka leyi, kambe AG yi tlhela yi hlohotela hi matimba mbulavurisano na mutshamaxitulu wa komiti ya oditi na murhangeri wa yuniti ya oditi ya le ndzeni hi mavonelo ya vona, tanihileswi va nga na vutihlamulerikulu ku hlahluka nxungeto na xilawuri.

U vula leswaku Palamende na tihuvo to endla milawu – hi ku tirhisa tikomiti ta xiphotifoliyo na tikomiti ta nkarhi hinkwawo eka tiakhawunti ta mfumo – swi nga kota ku tlanga xiave xa nkoka swonghasi eka ku tiyisa swilawuri swo sivela.

J. Mahetelelo

Makwetu u tiyisiwa nhlana hi nkinkhi lowu kombisiweke vurhangeri bya mafambiselo ya vutsevu kuya eka ku antswisa miphatluko ya mafumelo leyi hofisi ya yena a yi ri eku yi fungheni ku ringana malembe.

U vule³ leswaku endzhaku ka ku vulavurisana ko angarhela swinene na vurhangeri lebyintshwa eka levhele ya swifundzakulu na ya rixaka (havumbirhi bya mafambiselo na vuangameri) "ku va lulamisela ku sungula ku tirhisa phurosele ya MI na xihatla xa vutihlamuleri, swivandlanene eka ku cinca loku yaka emahlweni na loku yisekaka emahlweni ku na vumbhoni eka hina hi ku ya hi nkinkhi na vutiyimiseri hi vurhangeri lebyintshwa. Loko ho kota ku hundzuluxa goza lero khomeka hi ku teka goza ehenhla ka vutihlamuleri, hi nga kota ku pfuneka nkarhi wo leha eka ku hundzuluxa xiyimo xa nkarhi wa sweswi xa mivuyelo ya oditi leyi nga lavekiki."

"Vaofisiri va tinkota na vulawuri va angurile hindlela leyinene eka switiviso swa tiMI leswi hi swi kumeke, naswona vunyingi bya vona va le ku tekeni ka goza leri faneleke ku tirhana na leswi. Se a va sungurile ku teka goza eka yin'wana ya milandzu hi nkarhi lowu hi va tiviseke ximfumo hi MI. Eka yin'wana, milavisiso ya masungulo yi endlwile endzeni ka 20 wa masiku yo tirha lama hi va nyikeke ku angula eka xitiviso xa hina. Leswi swi kombisa leswaku va twisisa leswi va swi koxiwaka hi nawu leswaku va swi endla loko va ka va lemuka mihambuko na leswaku va hisekela na ku kota ku byarha vutihlamuleri lebyi."

Ku vile na angulo lowunene wo fana eka ntshikelelo wa Makwetu eka nkoka wa swilawuri swo sivela ku lawula hindlela vurindzamhangu swipfuno swa mfumo.

"Hi tlhela hi tiyisiwa nhlana hi xiboho lexi tekiweke hi Komiti ya Vatshamaxitulu eka Huvo ya Rixaka eka andlalo wa mivuyelo ya oditi ya rixaka yo angarhela. Se va tekile xiboho xa ku kambisisa na ku letela modlolo wa vuangameri bya palamende ku tiyisisa leswaku va katsa hi xikongomelo tin'wana ta timhaka leti boxiweke. Leswi i ku pfuna ku tiyisa nkongomiso wa tikomiti ta xiphotifoliyo. N'wangulano wu kunguhateriwile Sunguti/Nyenyanyana 2020 tanihi xiphemu xa angulo wa rixaka wo angarhela eka mivuyelo leya oditi."

Makwetu a gimeta: “Tanihi hofisi ya oditi hi tshama hi tibohile ku tirha hi nga karhali endzeni ka xilerisoximfumo xa hina lexintshwa ku tiyisa malawulelo ya swa timali na ya matirhelo eka mfumo wa rixaka na wa swifundzakulu, ku ri karhi ku tshikeleriwa xidingo xa vutihlamuleri na ku endla swilo swa masungulo hindlela leyi nga lulama. Hi khutaza Palamende na tihuvo to endla milawu ta swifundzakulu xikan'we na vurhangeri bya xipolitiki na bya mafambiselo ku tlanga xiphemu xa byona hindlela ya kahle naswona ku ri hava nchavo kumbe ku hlawula ndluwa ku tiyisa leswaku ku va na vutihlamuleri eka matirhelo ya timali ya mfumo na antswiso eka vutomi bya vaakatiko va tiko leri.”

Xi humesiwile hi: Oditara-Jenerala wa Afrika-Dzonga

Tihlanganise: Africa Boso • (012) 422 9880 • Africab@agsa.co.za

Landza AGSA eka Twitter: [AuditorGen_SA](https://twitter.com/AuditorGen_SA)

Xilemukiso xa swihangalasangungu: Xiviko xo angarhela lexi katsakanyiweke eka mivuyelo ya oditi ya mfumo wa rixaka na wa swifundzakulu ya PFMA xi ta kumeka eka www.agsa.co.za. Xitatimente xa swihangalasangungu na mikandziyiso ya xona leyi hundzuluxeriweke, hi Xizulu, Xibunu, Xisuthu, Xitsonga na Xivhenda, swi ta kumeka eka webusayiti ya hina.

Hi mayelana na AGSA: AGSA i nhlanganokulu wa oditi wa tiko. I nhlangano wu ri woxe lowu, hi nawu, wu faneleke ku odita na ku vika hilaha mfumo wu firhisaka hakona mali ya vabari. Leswi swi vile nkongomiso wa AGSA kusukela loko yi simekiwile hi lembe ra 1911 – nhlangano lowu wu tlangerile ndzhaka ya wona ya ku odita sekitara ya 100 ra malembe hi 2011.